

Актуальна тема номера:
“СУДОВА ВЛАДА В УКРАЇНІ:
ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ”

I. Судова влада: інституціональні питання

Лідія Москвич

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри організації судових
та правоохоронних органів
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
(м. Харків, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7339-3982>
moskvichlida@gmail.com

УДК 347.97/.99

**ДОВІРА ДО СУДУ:
СТАН ТА ІНСТРУМЕНТИ ВПЛИВУ**

АНОТАЦІЯ. Сьогодні в Україні є очевидним існування системних проблем у відносинах державної влади і суспільства, які протягом останніх років призвели до надзвичайного зниження рівня довіри громадян до державних інституцій загалом та до суду зокрема. Утім, довіра громадян – це особливе джерело сили державної влади й одночасно показник її ефективності. Влада, яка не користується підтримкою населення, якій не довіряють люди, не є життєздатною. Збереження подібного становища при загальній психологічній кризі може викликати підвищення соціальної напруги в суспільстві. Ось чому серед найважливіших завдань, що стоять перед судовою владою в Україні, першочерговим є набуття довіри громадян, підвищення свого авторитету й соціального статусу у суспільстві.

Наукове опрацювання проблеми довіри суспільства до суду як одного з критеріїв його ефективності дасть змогу окреслити напрями оптимізації діяльності судової системи, підвищити авторитет судової влади в суспільстві зокрема та громадську підтримку судової реформи загалом, налагодити їхнє взаєморозуміння і взаємодію з метою більш ефективного здійснення судової політики.

Метою статті є визначення структурних елементів такого системного явища, як довіра до суду, їхній аналіз, з'ясування проблем, що негативно впливають на стан довіри до суду та внесення пропозицій щодо можливих шляхів їхнього вирішення.

Фактично виникнення питання недовіри до однієї з гілок державної влади свідчить про кризу єдності державної влади. Питання довіри до суду є елементом системної довіри до державної влади, а отже, має вирішуватися системними заходами. Водночас певні передумови виникнення недовіри до судової влади закладені

© Лідія Москвич, 2018

Лідія Москвич

в нормативних актах, провокуються конкурентними діями гілок влади та окремими носіями державної влади. виправити ситуацію може правозастосовна та правотлумачна практика, що заснована на принципі верховенства права, і розуміння легітимної мети, закладеної в праві.

Оскільки судова влада є державною владою, то загальні засади формування суспільної довіри до державних інститутів повинні мати свою імплементацію і в механізмах формування довіри до суду. Водночас специфіка функцій, способи формування органів судової влади та її функціонування здійснює визначальний вплив на інструменти формування її позитивного іміджу в суспільній свідомості, надаючи їм специфічні характеристики.

До змістовних елементів, які впливають на формування довіри до суду в учасників процесу, належать: а) незалежність та неупередженість суду при вирішенні конфлікту; б) об'єктивність і всебічність процесу пізнання, а також правильність його результату; в) справедливість судового рішення у матеріально-правовому сенсі; г) справедливість судового розгляду в процесуальному сенсі (як надання сторонам рівних можливостей для відстоювання в суді своїх інтересів); ґ) законність дій та рішень суду.

Ключові слова: суд; судова влада; довіра до суду; доступність суду; компетентність суду; справедливість суду; ризики делегітимації судової влади; інструменти відновлення довіри до суду.

Судова реформа, що нині триває в Україні, проходить під гаслом підвищення суспільної довіри до суду. Останнім часом ця проблема стає обов'язковою темою всіх науково-практичних заходів, у яких зачіпаються питання судової влади. А чи правомірно зосереджувати увагу саме на довірі до суду? Чи може ставитися таке питання лише до однієї з гілок єдиної державної влади? Чому не обговорюється питання довіри до виконавчої чи законодавчої влади? Вочевидь проблема недовіри до однієї з гілок державної влади є наслідком системного явища вищого порядку – делегітимації державної влади загалом. Маємо розуміти, що йдеться про державні інститути, елементи загального державного механізму, а отже, проблеми довіри громадян мають вирішуватися у системному взаємозв'язку.

Нині питанню суспільної довіри до державної влади загалом та судової влади зокрема приділяють чимало уваги політики, соціологи, правознавці. Питання системної довіри до державної влади досліджували: В. Копейчиков, П. Рабінович, М. Орзіх, В. Опришко, В. Сіренко, В. Погорілко, В. Селіванов, Ю. Тодика, М. Цвік, Л. Юзьков, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та ін. Основним концептом їхніх праць є ідея системної довіри до державної влади, що розглядається крізь призму емоційно-вольового сприйняття державної влади, добровільність підкорення владним велінням носія влади.

Серед монографічних досліджень сучасників слід назвати праці С. Гладія¹, В. Городовенка², В. Ковальчука³, Л. Москвич⁴, О. Овсяннікової⁵, С. Прилуцького⁶, А. Селіванова⁷, О. Хотинської-Нор⁸ та ін. Науковці одноставні у висновках, що наявність довіри є найважливішим компонентом усіх людських відносин у будь-якій соціальній системі. Починаючи з розробленої в XIX ст. теорії французького соціолога Е. Дюркгейма щодо існування так званого до довір'я елемента в усіх соціальних угодах, важливість довіри для існування суспільства була визнана всіма, хто вивчає соціальне життя, а її значення для ефективності функціонування судової системи не стало винятком.

Метою дослідження є визначення структурних елементів такого системного явища, як довіра до суду, їхній аналіз, з'ясування проблем, що негативно впливають на стан довіри до суду, та внесення пропозицій щодо можливих шляхів їхнього вирішення.

Н. Луман зазначає, що однією з характеристик сучасних суспільств є розвинена системна довіра, яка означає віру в належне функціонування судової системи: все відбувається відповідно до певної процедури, немає суттєвих недоліків у роботі системи, незначні недоліки перебувають у межах допустимих (очікуваних) помилок⁹. На думку вченого, така форма довіри набуває свого застосування на макрорівні і значно підвищує здатність людей орієнтуватися у суспільстві, до того ж кожна функціональна система вимагає для себе окремої довіри громадськості й нею ж обмежується¹⁰.

За так званою теорією системної довіри під довірою до суду слід розуміти довіру не до дії, мотивів і впевненості людей, а віру в головну ідею інституту суду – прийняття загальнообов'язкового рішення щодо розглянутого спору й гарантія суспільству щодо його виконання. Інакше кажучи, 'замість довіри мотивам людини – довіра процедурам, методам роботи інституту суду. Нагляд і контроль за діями людини змінюються

¹ С. Гладій, 'Легітимність судової влади' (автореф. дис. канд. юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого 2015).

² В. Городовенко, *Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні* (Фенікс 2007).

³ В. Ковальчук, *Легітимність державної влади в правовій теорії та державно-правовій практиці: монографія* (Логос 2011).

⁴ Л. Москвич, *Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія* (Фінн 2011).

⁵ О. Овсяннікова, *Транспарентність судової влади: монографія* (Фінн 2010).

⁶ С. Прилуцький, *Вступ до теорії судової влади (Суспільство Правосуддя Держава): монографія* (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України 2012).

⁷ А. Селіванов, *Конституція Громадянин Суд Професійні та суспільні погляди* (УАІД "Рада" 2009).

⁸ О. Хотинська-Нор, *Теорія і практика судової реформи в Україні: монографія* (Правова єдність, Алерта 2016).

⁹ N Luhmann, *Vertrauen: ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität* (5 Auflage, Lucius und Lucius 2000) 211-2.

¹⁰ Там само.

на нагляд за результатами діяльності суду й механізму контролю його функціонування¹¹.

Із цього приводу слід зазначити, що певний ризик системної довіри до судової влади закладено Законом України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)”¹², яким із тексту Основного Закону було виключено положення, що ‘судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції’¹³. Наслідком став розвиток ідей, що Конституційний Суд України (далі – КСУ) не є відтепер органом судової влади, а політичним інститутом, про що, зокрема, заявила і Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 14 березня 2018 р.¹⁴. Із таким підходом, на нашу думку, не можна погодитися із декількох причин: по-перше, саме КСУ має бути вагомим інструментом у механізмі стримувань і противаг у взаємовідносинах судової влади із законодавчою та виконавчою владами. Це є однією з основоположних засад теорії поділу влад. По-друге, розглядаючи конституційні скарги, КСУ не може відмежуватися від оцінки конституційності процедури правозастосування, яку здійснив суд, що належить до “системи судоустрою”. Адже норма закону, яку застосував суд, може бути й такою, що відповідає Конституції України, а от процес її правозастосування – ні. Фактично виникає ситуація, при якій “політичний орган” оцінює роботу судді – персонального носія судової влади, приймає рішення, наслідком якого може бути перегляд судового рішення. Чи не нонсенс? По суті, має місце специфічна форма судового контролю. Крім того, як зазначила Велика Палата Верховного Суду у згаданій вище постанові:

<...> цілком виправданим є висновок, що суб’єкт призначення судді Конституційного Суду України має право застосувати до призначеного ним судді заходи політичної відповідальності в разі встановлення цим суб’єктом призначення ознак невідповідності поведінки такого судді високим вимогам, які пред’являються суспільством до судді Конституційного Суду України¹⁵.

Вважаємо, що закріплення статусу КСУ як політичного інституту посягає на засаду незалежності цього органу, порушує питання можливості

¹¹ M Lepsius, ‘Vertrauen zu Institutionen’ *Differenz und Integration Die Zukunft moderner Gesellschaften: 28 Kongress der Deutschen Gesellschaft für Soziologie* (Campus Verl 1996) 285.

¹² Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення: 08.03.2018).

¹³ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (в редакції до 30 вересня 2016 р.). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20140302> (дата звернення: 08.03.2018).

¹⁴ Постанова Верховного Суду від 14 березня 2018 р. № 73195164 у судовій справі № 800/120/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/review/73195164> (дата звернення: 06.04.2018).

¹⁵ Там само.

політичної відповідальності, наслідком чого й буде системна недовіра до державної влади загалом та судової зокрема.

Тобто під довірою до суду слід розуміти *сприйняття судової влади населенням країни, визнання за нею найвищої (остаточної) юридичної компетенції розв'язувати правові суперечки та впливати у такій спосіб на суспільні відносини, і головне – готовність виконувати її рішення*. Інакше кажучи, рівень довіри до суду є показником соціальної легітимності судової влади і пов'язаний із рівнем сприйняття суспільством інститутів судової влади, її механізмів розв'язання правових конфліктів, правильності судових рішень тощо. Якщо державна судова влада втрачає суспільну довіру, виникають “альтернативні”, недержавні інститути розв'язання соціально-правових конфліктів. І хоча інститути “неформальної юстиції” з'являються у відповідь на зниження довіри до “формальної юстиції”, все ж таки слід визнати їх механізмом компенсування суспільної довіри до судової влади як інституту з соціально-правовою природою і фактично закономірним результатом розвитку громадянського суспільства, підвищення рівня правової культури громадян, які намагаються за допомогою створених ними структур навести лад на локальній території або в масштабах всієї держави.

Сучасна концепція альтернативного вирішення спорів може бути визначена як ‘певна сукупність прийомів та способів вирішення спорів між членами суспільства поза межами державної судової системи’¹⁶.

Інститути “неформальної юстиції”, що виникли у минулих сторіччях у низці національно-правових систем як інноваційний інституційний елемент, сьогодні вже можуть розглядатись як одна з традиційних форм вирішення різних, зокрема і правових, конфліктів¹⁷.

Класичними видами такої форми інституціоналізації судової влади є переговори, посередництво, третейський розгляд тощо. Як видається, виникнення та розвиток альтернативних форм вирішення спорів пояснюється тим, що вони засновані не на пріоритеті *захисту інтересів держави*, а на пріоритеті *захисту прав та інтересів окремих осіб*. Окрім того, основними ознаками альтернативної юстиції, які впливають на вибір на її користь, є: а) оперативність розв'язання правової суперечки; б) абсолютний (безспірний) авторитет особи, що виступає у ролі арбітра; в) висока ймовірність об'єктивності та безсторонності арбітра (ознака його незалежності); г) взаємна згода сторін щодо процедури розгляду справи (можливість попереднього узгодження процедури вирішення конфліктів); ґ) добровільне виконання судового рішення. На нашу думку, зазна-

¹⁶ И Писарева, ‘Концепция альтернативного разрешения споров в России’ (1998) 9 Хозяйство и право 28.

¹⁷ Лоуренс Фридман, *Введение в американское право* (Прогресс: Универс 1992) 22-34.

чені характеристики можуть бути використані “офіційною юстицією” у ролі складових підвищення довіри до суду. Справедливість такого припущення може бути доведена з огляду на зміни в українському законодавстві, які були запроваджені останнім часом, зокрема, це визнання у ролі принципу судочинства – розумність строків провадження, запровадження спрощених процедур судового розгляду, інститутів досудового врегулювання спорів (медіація), різних механізмів соціального контролю за якістю (професійною відповідністю) суддівського корпусу та судових рішень, інших механізмів виключення корупційних ризиків у державній системі судочинства тощо.

Отже, повертаючись до аналізу змісту довіри до судової влади, то, на наше переконання, її слід пов’язувати з “суб’єктивним авторитетом”, тобто з тим, як суспільство оцінює спроможність суду впливати на характер та зміст суспільно-правових відносин. Ця складова довіри формується під впливом емоційно-суб’єктивної оцінки *доступності суду, компетентності суду, відповідності способів прийняття рішень та їх змісту (справедливості процедури та судового рішення)* загальним уявленням про судову владу та ін.

Щодо першого – доступності суду, то цьому питанню присвячено чимало праць, та загалом зводиться до таких складових: відсутність фізичних, інституційних і фінансових перешкод вільного звернення до суду. Перша пов’язана зі звичайною територіальною доступністю судової установи. Наприкінці 2017 р. Президентом України було видано низку указів щодо оптимізації системи судоустрою, зокрема мережі місцевих та апеляційних судів. Однак, як вбачається, для мешканців деяких територій аж ніяк не передбачається саме оптимізація територіальної доступності, а як раз навпаки – фізична відстань до суду може сягати 150–200 км. Можливо, у законодавця є план, яким чином буде долатися ця перешкода, але сьогодні ми можемо лише робити припущення. Наприклад, можливе запровадження дворівневої структури місцевих судів (як анонсувалося у програмному документі судової реформи – Концепції удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів від 2006 р.), найнижча ланка яких буде розглядати нескладні цивільні, адміністративні справи та кримінальні проступки (такі собі мирові суди) і будуть мати розгалужену систему, територіально наближену до населення (абзац 2 п. 2 розділ 3)¹⁸. Другий варіант – розвиток проекту “Електронний суд”, однією з можливостей якого є звернення до суду, надання доказів та

¹⁸ Концепція удосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006/print1509542076974082> (дата звернення: 09.03.2018).

участь у судових провадженнях за допомогою телекомунікаційних технологій. Якщо для кримінальної, господарської, адміністративної юрисдикції це більш-менш прийнятно, то для цивільної, гадаємо, матиме неабиякі труднощі. Водночас не можемо не зазначити про потенціал Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка передбачена Законом України “Про судоустрій і статус суддів”¹⁹. Сьогодні Державна судова адміністрація України вже розпочала пілотну апробацію цього ресурсу в судах міста Києва.

Однак наразі ми маємо суди, подекуди без суддів із повноваженнями, подекуди з половиною або третину від штатного розпису, що змушує суддів призначати справи до слухання на півроку наперед, у підсумку – порушення права громадян на судовий захист у розумний строк. Триває кваліфікаційне оцінювання суддів, у подальшому – конкурс на заміщення вакантних посад у новостворених окружних судах, формування апарату, облаштування нових судів для роботи суддів. Вочевидь питання ефективного судового захисту права у розумні строки найближчим часом не вирішиться, а кількість людей, які не можуть скористатися своїм правом на судовий захист, безупинно зростає, довіра та авторитет суду падає.

Щодо фінансової доступності суду, то порівняно з попередніми роками розмір судового збору значно збільшився, на відміну від заробітних плат людей. Хоча задля справедливості слід зазначити: раніше судовий збір (ще раніше – держмити) у нашій країні був чи не найменший в Європі – лише 1 % у загальному бюджеті судової системи (за винятком Люксембургу, Іспанії, Монако, Ісландії – які взагалі не передбачають плату за судові послуги). Для порівняння: доля судового збору в загальному бюджеті на утримання судової системи в Австрії становить 110,9 %, тобто загальна сума плати за судові послуги, яка отримується за рік, перевищує бюджет судової системи на 10,9 % – судова система не лише компенсує витрати держбюджету країни на її утримання, а й сприяє його наповненню. Досить значна доля судових зборів у загальному бюджеті судової системи також у Мальті – 92,4 %, Туреччині – 55,5 % та близько 30 % – у Великій Британії, Данії, Польщі, Чорногорії, Сербії, Словаччині, Молдові, Боснії й Герцеговині тощо²⁰.

Однак європейські країни мають інший економічний та соціальний стан, і це не можна не враховувати при оцінці саме фінансової доступності суду. Крім того, запровадження монополії адвокатури в суді також,

¹⁹ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 09.03.2018).

²⁰ 2016 edition of the report “European judicial systems – European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)” (*Council of Europe*) <<https://rm.coe.int/european-judicial-systems-efficiency-and-quality-of-justice-cepej-stud/168079048e>> accessed 9 March 2018.

безспірно, вплине на цей показник. Запровадження безоплатної правової допомоги має певні компенсаторні механізми, але, вочевидь, залишається вкрай недостатнім. Цікавою вважаємо практику європейських країн щодо запровадження інституту судового страхування, який окрім послуг професійного адвоката може передбачати і компенсацію судових витрат, а також механізми надання пільг зі сплати судових витрат, залежно від суб'єкта звернення до суду чи категорії справи (сфери порушених питань). Якщо останній має певне застосування в Україні, то інститут судового страхування зовсім нерозвинутий.

Щодо другої складової формування довіри до суду – компетентності суду, то, на наше переконання, у контексті права на суд означає спроможність останнього відповісти на запит будь-якої особи з будь-якого питання, що стосується захисту її права в порядку судочинства. У цьому аспекті, як вбачається, певним обмеженням реалізації права на суд може бути тільки судова спеціалізація. Як приклад трактування Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) необхідності універсалізації компетентності суду можна навести рішення у справі “*Bezmyannaya v Russia*”, в якому судом встановлено порушення права на доступ до суду. Національний суд, до якого звернулася заявниця, вирішив, що справа підсудна іншому суду, й передав її йому. Останній теж не відкривав провадження з мотиву непідвідомчості справи йому. ЄСПЛ визнав, що в цьому разі заявниця опинилася у ситуації так званого “судового вакууму”, коли з причин, що не залежать від людини, суди відмовляються розглядати її справу через те, що вона не входила до їхньої компетенції. Відповідно, ЄСПЛ визнав порушення права заявниці на доступ до суду²¹.

У цьому контексті актуалізується ідея “єдиного вікна”, яка набула свого закріплення у сучасному процесуальному законодавстві України.

Крім того, в науці поняття компетентного суду часто пов'язується з ознакою легальності, тобто суду, утвореного на підставі закону. Закон України “Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)” визначив, що суди утворюються та ліквідовуються законом²². Не аналізуючи зараз питання “легітимної мети” цієї норми, зазначимо лише, що цей Закон відстрочив набуття парламентом цих повноважень до кінця 2017 р., у підсумку – в Україні створені окружні, апеляційні суди, Вищий суд з питань інтелектуальної власності Указом Президента України. Слід наголосити, що зазначений Закон із його перехідними положеннями (щодо відтермінування повноважень парламенту щодо утворення/ліквідації судів) і зміни до Конституції України щодо позбавлення Пре-

²¹ *Bezmyannaya v Russia* App no 21851/03 (ECtHR, 22 December 2009).

²² Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (н 12).

зидента України повноважень утворювати та ліквідовувати суди набули чинності одночасно, перехідні ж положення Конституції України були доповнені п. 161 такого змісту:

6) до впровадження нового адміністративно-територіального устрою України відповідно до змін до Конституції України щодо децентралізації влади, але не довше ніж до 31 грудня 2017 року, утворення, реорганізацію та ліквідацію судів здійснює Президент України на підставі та у порядку, що визначені законом²³.

Проте Закон України “Про судоустрій і статус суддів” зазначеного “порядку” не визначив, а отже, вкрай спірним є питання саме “законності” процедури ліквідації мережі місцевих та окружних судів й утворення нових окружних судів саме Указом Президента України.

Необхідно зазначити, що на необхідність законодавчого визначення порядку утворення суду неодноразово вказував ЄСПЛ. Наприклад, у справі “*Leo ZAND v Austria*” він акцентував увагу на тому, що ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод людини (далі – Конвенція) передбачає, що кожна деталь у питаннях, які стосуються судоустрою, має регулюватися законодавством через офіційний акт парламенту, зокрема й у випадку, якщо законодавство визначає, принаймні, організаційну структуру судоустрою. Необхідність законності організації судової влади є однією з вимог Конвенції²⁴.

Прецедентна практика ЄСПЛ виходить із того, що:

Метою і призначенням п. 1 ст. 6 Конвенції є вимога про те, щоб судоустрій у демократичному суспільстві не залежав від виконавчої влади, а регулювався законом, який виходить від парламенту. Пункт 1 ст. 6 Конвенції передбачає, що кожна деталь у питаннях, які стосуються судоустрою, повинна регулюватися законодавством через офіційний акт парламенту, у тому випадку, якщо законодавство визначає, принаймні, організаційну структуру судоустрою²⁵.

Тож положення Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо законодавчого порядку утворення (ліквідації) судів слід вівати, проте залишається без розумного пояснення, чому ці повноваження парламент набув лише через 1,5 роки після набуття законом чинності. Нездобірним залишається факт утворення Верховного Суду та ліквідації Верховного Суду України. І перший, і другий є найвищими судами в

²³ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (н 12).

²⁴ *Leo Zand v Austria* App no 7360/76 (Commission Decision, 12 October 1978).

²⁵ *Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика* (Л Архипова ред, Д Гомьен та Д Харрис та Л Зваак пер, МНИМП 1998) 219.

системі судоустрою країни. Вочевидь, має йтися саме про реорганізацію, а не ліквідацію суду, а отже, правові наслідки також мають бути іншими. Якщо перше запитання є риторичним, то на друге має дати відповідь КСУ. У будь-якому разі сумнів у законності рішення, процедури утворення та ліквідації судів не сприяє формуванню суспільної довіри до влади загалом і судової зокрема, адже демонструє сумнівні з погляду законності дії вищих органів державної влади та породжує думки про дійсну незалежність суду. Не сприяють цьому і новели Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо, зокрема, питань притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. З одного боку, треба визнати позитив у намаганні запровадити єдині стандарти оцінки у дисциплінарних провадженнях щодо суддів через акумуляції компетенції з цього питання в єдиному органі, склад якого на сьогодні відповідає міжнародним вимогам – більшість суддів. Проте, з другого боку, не можна не зазначити, що зосередження в єдиному органі питань і дисциплінарного провадження, і звільнення суддів, навіть із певними застереженнями щодо організаційних і процедурних питань, все ж таки сприяє ризику формування системи впливу на суддів нового органу – Вищої ради правосуддя. Ситуація ускладнюється і виключним переліком підстав для оскарження рішення цього органу. Із цього приводу зазначимо, що більш доцільним було б утворення окремого дисциплінарного органу, на кшталт Дисциплінарного суду Польщі, в якому на публічних і змагальних засадах судді могли б відстоювати свою професійну честь та репутацію, що, на нашу думку, сприятиме зміцненню гарантій правового статусу суддів, додержання їхніх прав.

Щодо третьої складової, що впливає на довіру до суду, – *справедливості процедури та судового рішення загальним уявленням про судову владу*, то, говорячи про судову процедуру, слід зазначити, що це досить складне явище, яке зовсім не обмежується процесуальними нормами, які регламентують процес судового розгляду. Як і будь-яке явище юридичного життя, судова процедура має свої передумови існування; основоположні принципи, які формують її загальну характеристику; критерії та вимоги, що висуваються до неї; зміст та форму, ціль, механізми та важелі здійснення; межі дії тощо. Правова регламентація судової процедури повинна бути підпорядкована її суті та меті. Вона являє собою юридичну канву або юридичне оформлення діяльності суду при вивченні правового конфлікту. Зі свого боку, як сама судова процедура (її зміст) значно ширша за свою правову регламентацію, так і предмет судового розгляду не завжди можливо укласти в межі певної норми. Щодо першого, то В. Розін виокремлює три різні сторони, з якими має справу суддя:

По-перше, це технологія й організація судового процесу; по-друге, процес юридичного пізнання, що включає організацію змагальності сторін, вивчення всіх обставин справи, оцінку поведінки і дій основних учасників процесу та інші моменти; по-третє, це управління судовим процесом²⁶.

Щодо другого, то очевидно, що правові приписи, будучи абстрактними, не здатні забезпечити повну правову регламентацію множинності існуючих у сучасному суспільстві конкретних відносин. Тому логічно, що у судовому процесі виникатиме необхідність співвідношення законної діяльності суду з оптимальним шляхом застосування правової норми в конкретній життєвій ситуації. Як справедливо зазначив О. Аверін:

Вирішення судом правових конфліктів без врахування індивідуальних особливостей конкретної справи, без врахування соціальної значущості застосованої норми права характеризує правозастосовну діяльність суду як юридичний формалізм, що протирічить і духу права, і принципу верховенства права²⁷.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок про те, що судова процедура повинна відповідати не лише вимогам законності, а й справедливості. Саме ж поняття справедливості у суспільній свідомості асоціюється із поняттям права, а не закону. Тому можна зробити припущення, що однією з причин втрати судовою владою довіри може бути неправовий характер законів, на який вона спирається. Щодо останнього, то доречним є наведення думок А. Зайця та Р. Лівшиця, які вважають, що правові закони слід розглядати під двома кутами зору: формальним і змістовним; із формальної точки зору важливо, щоб закони чи інші нормативно-правові акти приймалися відповідними органами і відповідно до встановленої процедури; зі змістовної точки зору важливим є те, наскільки закон відповідає таким загальнолюдським цінностям, як свобода, рівність, права людини; лише з урахуванням цих двох складових закон набуває легітимного характеру, а отже – визнання з боку суспільства²⁸.

Ця теза стосується і судової влади: рівень довіри до неї значною мірою залежить від того, наскільки її дії та рішення узгоджуються із соціальними цінностями. При цьому слід наголосити саме на “узгодженості”, а не на цілковитій відповідності соціальним цінностям, що загалом є немож-

²⁶ В Розин, *Генезис права* (NOTA BENE 2001) 145-6.

²⁷ Александр Аверин, *Истина и судебная достоверность (Постановка проблемы)* (2-е изд, Юридический центр Пресс 2007) 82-3.

²⁸ А Заець, ‘Легітимація приписів держави як кінцева стадія державотворення’ в В Опришко та інші (ред), *Державно-правова реформа в Україні: Науково-практична конференція* (Інститут законодавства Верховної Ради України 1997) 54-6; Р Лівшиц, ‘О легитимности закона’ (1995) 4 Теория права: новые идеи 18.

ливою через стратифікованість суспільства, неоднорідність системи його цінностей. У цьому сенсі можна стверджувати, що поняття довіри суспільства до судової влади несе в собі певну аксіологічно-правову основу. Фактично наявність зазначеної аксіології, що імпліцитно присутня на рівні суспільно-правової свідомості і дає громадянам можливість виносити власні оцінки діяльності судової влади, а також моделювати своє ставлення до неї як до справедливої чи несправедливої, законної чи незаконної, доцільної чи недоцільної. У формування суспільної довіри до суду це проектується на пошук такого стану, коли судові рішення відповідає моральним нормам, які є дієвими і реально імплементуються в життя завдяки закону та судовим рішенням.

Другим напрямом впровадження справедливості, як ми зазначили, є судові рішення. Саме справедливість судових рішень як результату, продукту діяльності судової влади підлягає суспільній оцінці при оцінюванні співвідношення діяльності суду і реальних уявлень, очікувань суспільства щодо цієї діяльності. Від отриманого результату суттєво залежатиме рівень довіри до суду.

У суспільній думці справедливість не завжди збігається із законністю. У правозастосовній практиці можливі випадки, коли прийняте рішення є правильним із юридичного погляду, однак з урахуванням індивідуальних особливостей випадку може не сприйматися суспільством як справедливе. Як визнав в одному зі своїх рішень КСУ, '<...> закон іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи'²⁹. Відповідно, в такому разі правозастосувач не зможе прийняти справедливе рішення, оскільки рівень розвиненості законодавства не відповідає рівню суспільної моралі. Однак суд не відноситься до "звичайних" правозастосувачів, лише суду держава надала виключне право у своїй діяльності спиратися не лише на принцип законності, а й на принципи верховенства права та справедливості, що передбачено сучасним процесуальним і судоустрійним законодавством України.

Щодо принципу верховенства права, то, як зазначив Ю. Грошевий, він заснований на тому, що:

Правозастосовник не повинен бути зв'язаний експліцитним змістом закону, ототожнювати з ним право. Цьому принципу належить розкрити *ідеал* (легітимну мету) (курсив наш. – Л. М.), заради якого було прийнято закон, вичленувати не формальне його значення, а сутнісне, відповідно

²⁹ Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) (справа № 1-33/2004). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (дата звернення: 12.03.2018).

до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями і визначають зміст і спрямованість діяльності держави³⁰.

Подібною є й офіційна позиція КСУ, який в одному зі своїх рішень визначив:

Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України³¹.

Тобто в описаній ситуації справедливим буде те судове рішення, яке буде ґрунтуватися не лише на певній правовій нормі, а й враховуватиме потреби суспільства і знання соціальної реальності. Суд повинен намагатися розв'язати колізію між нормою права та суспільною мораллю в межах діючої правової системи, щоб не порушити іншу засаду судочинства – правову визначеність. Це можна зробити шляхом справедливого тлумачення відповідної норми і пізнання її *істинного* змісту, тобто легітимної мети.

Таким чином, справедливість є однією з основоположних засад у судовій діяльності, коли суду надана “свобода розсуду”, коли він здійснює функцію з індивідуального урегулювання спірних суспільних відносин. При цьому справедливість, необхідними умовами якої є законність й обґрунтованість, тісно пов'язана з принципом доцільності. Тобто справедливим у межах закону може бути визнане єдине можливе в конкретному випадку, найбільш оптимальне, розумне, гуманне рішення. Воно може бути знайдене на ґрунті правильного з'ясування обставин справи, їхньої правильної правової і соціальної оцінки та тлумачення конкретної правової норми в системі інших норм галузі права, а за необхідності – і всього права загалом.

³⁰ Ю. Грошевий, ‘Проблеми спеціалізації процесуальних процедур’ в В. Комаров (ред), *Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України: Міжнародна науково-практична конференція* (Національна юридична академія України 2007) 26-8.

³¹ Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (у справі про призначення судом більш м'якого покарання) (справа № 1-33/2004) (н 29).

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо: рівень довіри до судової влади взаємопов'язаний зі станом суспільної довіри до державної влади загалом, а тому заходи її підвищення мають розроблятися і впроваджувати у системному взаємозв'язку. Водночас судовій владі притаманна низка специфічних ознак, що має впливати на зміст заходів, спрямованих на легітимацію суду. Оскільки довіра до суду є станом, що формується під впливом емоційно-суб'єктивної оцінки доступності суду, його компетентності, відповідності способів прийняття рішень та їх змісту (справедливості процедури та судового рішення) загальним уявленням про судову владу, основним аспектом формування позитивного іміджу суду загалом є індивідуальна поведінка носія судової влади. Тому до змістовних елементів, які впливають на формування довіри до суду в учасників процесу, належать: а) незалежність та неупередженість суду при вирішенні конфлікту; б) об'єктивність і всебічність процесу пізнання, а також правильність його результату; в) справедливість судового рішення у матеріально-правовому сенсі; г) справедливість судового розгляду в процесуальному сенсі (як надання сторонам рівних можливостей для відстоювання в суді своїх інтересів; г) законність дій та рішень суду.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. 2016 edition of the report “European judicial systems – European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ)” (*Council of Europe*) <<https://rm.coe.int/european-judicial-systems-efficiency-and-quality-of-justice-cepej-stud/168079048e>> accessed 9 March 2018 (in English).
2. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR (v redaktsii do 30 veresnia 2016 r.). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed20140302> (accessed: 08.03.2018) (in Ukrainian).
3. Kontseptsiiia udoskonalennia sudivnytstva dlia utverdzhennia spravedlyvoho sudu v Ukraini vidpovidno do yevropeiskykh standartiv [The Concept of Improving the Judicial Process for the Establishment of a Fair Trial in Ukraine According to the European Standards]: skhvalena Ukazom Prezydenta Ukrainy [Approved by Decree of the President of Ukraine] vid 10 travnia 2006 roku № 361/2006. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006/print1509542076974082> (accessed: 09.03.2018) (in Ukrainian).
4. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judicial System and the Status of Judges]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (accessed: 09.03.2018) (in Ukrainian).
5. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia) [On Amending the Constitution of Ukraine (Concerning Justice)]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine]

vid 2 chervnia 2016 r. № 1401-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (accessed: 08.03.2018) (in Ukrainian).

Cases

6. *Bezmyannaya v Russia* App no 21851/03 (ECtHR, 22 December 2009) (in English).
7. *Leo Zand v Austria* App no 7360/76 (Commission Decision, 12 October 1978) (in English).
8. Postanova Verkhovnoho Sudu [Judgment of the Supreme Court] vid 14 bereznia 2018 r. № 73195164 u sudovii spravi [in a Court Case] № 800/120/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/review/73195164> (accessed: 06.04.2018) (in Ukrainian).
9. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 2 lystopada 2004 r. № 15-rp/2004 za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (u spravi pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine Dated November 2, 2004 № 15-rp/2004 in the Case Following the Constitutional Petition of the Supreme Court of Ukraine Concerning the Compliance with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the Provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (in the Case of Sentence Mitigation by Court)] (sprava [Case] № 1-33/2004). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> (accessed: 12.03.2018) (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

10. Lepsius M, 'Vertrauen zu Institutionen' *Differenz und Integration Die Zukunft moderner Gesellschaften: 28 Kongreß der Deutschen Gesellschaft für Soziologie* (Campus Verl 1996) (in German).
11. Luhmann N, *Vertrauen: ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexität* (5 Auflage, Lucius und Lucius 2000) (in German).
12. Averin Aleksandr, *Istina i sudebnaya dostovernost' (Postanovka problemy) [Truth and Credibility at Court (Problem Statement)]* (2-e izd, Yuridicheskii tsentr Press 2007) (in Russian).
13. Fridmen Lourens, *Vvedenie v amerikanskoe pravo [Introduction to the American Law]* (Progress: Univers 1992) (in Russian).
14. Horodovenko V, *Problemy stanovlennia nezaleznoi sudovoi vlady v Ukraini [Issues of Establishment of Independent Judiciary in Ukraine]* (Feniks 2007) (in Ukrainian).
15. Khotynska-Nor O, *Teoriia i praktyka sudovoi reformy v Ukraini: monohrafiia [Theory and Practice of the Judicial Reform in Ukraine: Monograph]* (Pravova yednist, Alerta 2016) (in Ukrainian).
16. Kovalchuk V, *Lehitymnist derzhavnoi vlady v pravovii teorii ta derzhavno-pravovii praktytsi: monohrafiia [State Power Legitimacy in Legal Theory and Practice of State Law: Monograph]* (Lohos 2011) (in Ukrainian).
17. Moskvych L, *Efektivnist sudovoi systemy: kontseptualnyi analiz: monohrafiia [Efficiency of the Judicial System: Conceptual Analysis: Monograph]* (Finn 2011) (in Ukrainian).
18. Ovsiannikova O, *Transparentnist sudovoi vlady: monohrafiia [Transparency of the Judiciary: Monograph]* (Finn 2010) (in Ukrainian).
19. Prylutskyi S, *Vstup do teorii sudovoi vlady (Suspilstvo Pravosuddia Derzhava): monohrafiia [Introduction to the Theory of the Judiciary (Society Justice State): Monograph]* (Instytut derzhavy i prava im V M Koretskoho NAN Ukrainy 2012) (in Ukrainian).
20. Rozyn V, *Henezys prava [The Genesis of Law]* (NOTA BENE 2001) (in Ukrainian).

Лідія Москвич

21. Selivanov A, *Konstytutsiia Hromadianyn Sud Profesiini ta suspilni pohliady* [Constitution Citizen Court Professional and Public Views] (UAID “Rada” 2009) (in Ukrainian).

Edited and translated books

22. *Evropeyskaya konventsiiya o pravakh cheloveka i Evropeyskaya sotsial'naya khartiya: pravo i praktika* [The European Convention on Human Rights and the European Social Charter: Law and Practice] (Arkhipova L red, Gom'en D ta Kharris D ta Zvaak L per, MNIMP 1998) 219 (in Russian).

Journal articles

23. Livshits R, 'O legitimnosti zakona' ['About the Legitimacy of the Law'] (1995) 4 *Teoriya prava: novye idei* 18 (in Russian).
24. Pisareva I, 'Kontsepsiya al'ternativnogo razresheniya sporov v Rossii' ['The Concept of Alternative Dispute Resolution in Russia'] (1998) 9 *Khozyaystvo i pravo* 28 (in Russian).

Conference papers

25. Hroshevyi Yu, 'Problemy spetsializatsii protsesualnykh protsedur' ['Specialization Issues of Procedures in the Process'] v Komarov V (red), *Aktualni problemy zastosuvannia Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia* [Actual Issues of Application of the Civil Procedure Code of Ukraine and the Administrative Procedure Code of Ukraine: International Scientific and Practical Conference] (Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy 2007) 26-8 (in Ukrainian).
26. Zaiets A, 'Lehitymatsiia prypysiv derzhavy yak kintseva stadiia derzhavotvorennia' ['Legitimation of Statutory Regulations as the Final Stage of State Building'] v Opryshko V ta inshi (red), *Derzhavno-pravova reforma v Ukraini: Naukovo-praktychna konferentsiia* [Reform of State Law in Ukraine: Scientific and Practical Conference] (Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy 1997) 54-6 (in Ukrainian).

Thesis abstracts

27. Hladii S, 'Lehitymnist sudovoi vlady' ['Legitimacy of the Judiciary'] (avtoref dys kand yuryd nauk, Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho 2015) (in Ukrainian).

Lidiia Moskvych

TRUST IN A COURT OF LAW:
THE STATUS AND INSTRUMENTS OF INFLUENCE

ABSTRACT. Currently in Ukraine there are obvious systemic problems in the relations between the state authorities and society, and over the recent years such problems have significantly decreased the level of public trust in the state institutions in general and in courts in particular. However, trust of citizens is a special source of power of the state authorities and an indicator of their efficiency at the same time. A government which does not enjoy support of the population and is not trusted by the public is not viable. If such a situation continues in the context of the overall psychological crisis, this can result in an increased social tension in society. That is why the priority goal among the most important

www.pravolia.com.ua

tasks currently faced by the judiciary in Ukraine is to gain trust of citizens, increase its authority and social status in society.

A scientific study of the issue of public trust in a court of law as one of the criteria of its efficiency will allow outlining the areas in which the judicial system can be optimized, increasing the authority of the judiciary in society in particular and public support for the judicial reform in general, and also will contribute to their understanding and interaction with a view to more efficient implementation of the judicial policy.

The purpose of this article is to determine the structural elements of such a systemic phenomenon as trust in a court of law and make their analysis, and also to elucidate the issues which negatively affect the situation with trust in courts and to make proposals regarding possible ways of solving such issues.

Actually, the emerged issue of distrust in one of the branches of state power indicates that the state power faces the crisis of unity. The issue of trust in courts is an element of systemic trust in the state power, and therefore should be addressed by systemic measures. At the same time, certain prerequisites for such distrust in the judiciary are entrenched in the statutory regulations and provoked by competitive actions of the branches of government and separate entities vested with state power. The situation can be remedied by law enforcement and law interpretation practices based on the principles of the rule of law and understanding of the legitimate goal of law.

Since the judicial power is the state power, the general principles based on which public trust in state institutions is built should also be implemented in the mechanisms of building trust in courts. At the same time, the specific nature of functions and the methods via which the judiciary is established and operates has a determining impact on the tools forming its positive image in the public consciousness by giving them specific characteristics.

The meaningful elements having an impact on how the trust in courts is formed by participants of the court process are: a) independence and impartiality of the court in resolving a conflict; b) objective and comprehensive nature of the cognition process and the correctness of its outcome; c) fairness of a court decision in terms of the law of substance; d) fairness of a trial in terms of the law of procedure (for instance, providing the parties with equal opportunities to defend their interests in court; d) legality of actions and decisions of a court.

KEYWORDS: court; the judiciary; trust in a court of law; accessibility of a court of law; competence of a court of law; fair trial by a court of law; risks of delegitimization of the judiciary; tools for restoring the trust in a court of law.